

Néhány szempont a funkcionális analfabetizmus jelenségkörének értelmezéséhez a székelyföldi régióban

Bevezető gondolatok

Minden bizonnyal a véletlen műve, hogy a funkcionális analfabetizmus témakörével foglalkozó szakmai tanácskozásra Illyefalván, a Székelyföldön kerül sor. Azt lehet mondani, hogy a helyszín kiválasztása stílszerűen sikerült, hiszen a Székelyföld ideális terepnek mutatkozik a funkcionális analfabetizmus tanulmányozására. Őszintén reméljük, hogy terep és téma egybeesése csak haszonnal jár ennek a kétségtől igen fontos problémakörnek a tanulmányozásában.

Utalni szeretnék egy másik mozzanatra is, amely Intézményünk munkájára vonatkozik. Bár a közel másfél évtizedes szakmai munka során a funkcionális analfabetizmus igen sok jelenségével találkoztunk, mindeztidáig nem neveztük néven a jelenséget, s természetesen nem foglalkoztunk programszerűen a rendszeres vizsgálatával sem. Az Országos Közoktatási Intézet jelen konferencia-javaslatára nyomán próbálkozunk most már egyrészt a témakör szakmai áttekintésével (gondolok itt elsősorban a Jean-Paul Hauteceur által szerkesztett tematikus összeállításokra, az Országos Közoktatási Intézet munkatársainak e témakörbe vágó tanulmányaira), másrészt az ebbe a témakörbe sorolható sok-sok korábbi tapasztalatunk és megfigyelésünk feldolgozásával. Az eddigi tájékozódás és néhány szakmai megbeszélés alapján úgy véljük, hogy a funkcionális analfabetizmus szemlélet- és fogalomköre hasznos eszközrendszerként kínál a Székely-

föld mint marginális régió mai társadalmi folyamatainak értelmezéséhez, s talán cselekvési elgondolások kidolgozásához is.

Szeretnék egy helyi érvet is megemlíteni a funkcionális analfabetizmus szemléletének hasznosíthatósága mellett. Az a megállapítás, hogy a Székelyföld peremvidéknek számít, belső erőforrásai csekélyek, infrastruktúrája gyenge, a helyi közvélekedésben és a regionális intézmények képviselői körében ma már egyre inkább elfogadott. Az utazások, a tapasztalatok ma már kissé visszafogják a korábban alaposan felpörgetett lokálpatriotizmust. Azonban a távolabb szerzett tapasztalatok kialakították azt a közvélekedést is, hogy a Székelyföld mai gondjainak megoldása a kívülről behozott erőforrások, intézmények, módszerek stb. transzferjével megoldható lesz. Ezért felelős személyek és felelős intézmények elsősorban (szinte azt mondhatnám, hogy kizárólagosan) felhalmozási céllal végzett behozatalokban gondolkodnak. Ha lehet egyáltalán a városok, a megyék szintjén fejlesztési elgondolásokról, ötletekről beszélni, akkor azok nem egyebek, mint a távoli centrumokból az itteni peremvidékre való behozatal különböző formái (anyagi eszközök, eljárások és technológiák, intézmények, kompetenciák stb. behozatala és felhalmozása, lehetőleg minél hamarabb és a lehető legnagyobb mértékben).

Ez a magatartás természetesen tekinthető, ha azt vesszük alapul, hogy ebben a régióban mennyi minden hiányzik. De kevésbé tekinthető természetesen, ha arra gondolunk, hogy ezek a behozatali stratégiák gyakorlatilag teljesen figyelmen kívül hagyják a helyi, az endogén kapacitást. Azt a helyi tényezőt, amely a behozott erőforrást, intézményt, módszert stb. meg fogja tölteni tartalommal, vagy éppen kiközösíti, mellőzi. Nem vetődik fel az a kérdés, hogy ennek a régióknak a mikroregionális vagy lokális társadalmi milyen jellegű, milyen mértékű befogadásra, feldolgozásra képesek.

A helyi befogadó, értelmező, feldolgozó kapacitásokat figyelemmel kívül hagyó behozatali stratégiákkal nem csupán azt kockáztatjuk, hogy a behozatali törekvések eredménytelenek lesznek, hanem azt is, hogy esetleg tovább fokozzuk az erre a régióra

amúgy is jellemző marginalizáltságot. Az endogén befogadói-feldolgozó kapacitások megismerése, az erre irányuló fejlesztési elképzelések pedig mind-mind olyan problémák, amelyeknek kezelése a funkcionális analfabetizmus személeti és módszertani eszközeivel tűnnek a leginkább kezelhetőnek. Ezért azt állítjuk, hogy a funkcionális analfabetizmus problémaköre ebben a régióban a lokális és regionális „policy”-k eszköztárába kellene hogy tartozzon. Amitől persze még igen messze vagyunk, de talán az a tény, hogy szakmai körökben itt is elindulhat a téma feldolgozása, feljogosít bennünket arra a bizakodásra, hogy nem teljesen kivitelezhetetlen a köztudatba való bevitel feladata sem.

A továbbiakban egy olyan megközelítésmódra szeretnék nagyon röviden kitérni, amely székellyöldi vonatkozásban jelentősebb figyelmet érdemel. Ezután pedig - egyfajta áttekintő jellegű tájékoztatóként - a funkcionális analfabetizmus jelenségkörének néhány trendszerű mozzanatát szeretném ismertetni. Mivel a további előadások egy-egy jelenségkört konkrét példák révén fognak bemutatni, jómagam csak a folyamatok utalásszerű jelzésére szorítkozom.

A funkcionális analfabetizmus székellyöldi jellemzésénél feltétlenül figyelnünk kell arra a társadalmi csoportra, amely e régió domináns életvezetési gyakorlatát meghatározza. Ezt a réteget azok a 35-65 év közötti férfiak alkotják, akik falusi vagy elsőgenerációs városi családok családfőjeként gyakorlatilag meghatározzák a domináns munkamorált, kapcsolattartási gyakorlatot, szocializációs mintát, pénzfelhasználási és befektetési gyakorlatot, az idő- és térhasználat alapvető mintáit, nemkülönben a hivatalosnak számító intézményekhez és személyekhez való viszonyt. Ez a számban és társadalmi-szimbolikus súlyban legjelentősebb társadalmi réteg alapvetően a paraszti életvezetés mintáit követi, gyerekkorában ebbe az életformába szocializálódott, s az 1989-es változások után ezt az életformát próbálja nagy erőfeszítéssel, legalkább családi szinten restaurálni.

Ennek a társadalmi rétegnek természetesen döntő szava van

abban is, hogy a régió miként viszonyul az oktatási-nevelési szerkezetekhez, kínálatokhoz, az ezeket megtestesítő személyekhez és politikákhoz.

A funkcionális analfabetizmus székelyföldi helyzetéről beszélve az e réteg által megtestesített életvezetési modellt tehát egyfajta konstans háttérként kell kezelnünk, amellyel folyamatosan számolnunk kell. Természetesen vannak ebben a régióban más társadalmi rétegek, más magatartások és életvezetések, s vannak olyan tendenciák is, amelyek úgymond nem kívánják figyelembe venni a domináns hátteret. Ezek azonban nagyság és társadalmi súly tekintetében messze elmaradnak a domináns csoport hatása mellett.

Néhány trendszerű jellemzőről

A következőkben négy olyan mozzanatra szeretnék kitérni, amelyek a székelyföldi régióban a funkcionális analfabetizmus kapcsán óhatatlanul előtérbe kerülnek. Szeretném hangsúlyozni, hogy az 1989 után beindult sok pozitív folyamat mellett mindenképpen célszerű számot vetni az alábbi mozzanatokkal, hiszen mindenfajta jobbító cselekvő elképzelésnek a jelen helyzet alapos megértése képezheti a kiindulópontját.

1.

A funkcionális analfabetizmus problémakörével foglalkozó szakirodalom általában hangsúlyozottan utal a rurális régiókra, amelyek a centrum-periféria viszonylatokban a lenti, az alkalmazkodni akaró pólust képviselik. A rurális régiók mint lokális vagy regionális társadalmak sok esetben a funkcionális analfabetizmus kiemelt hordozói. Ez önmaguk belső körében rendszerint nem derül ki, a centrummal kapcsolatba kerülve azonban rögtön feltűnik. Mégpedig két szinten. Először abban, hogy a társadalmilag hasznosnak tűnő tudás rendszerint a centumból a periféria felé áramlik, s ez a folyamat világosan jelzi, hogy a periféria a centrumhoz képest hol áll. A viszony természete

azonban néha egy második szinten is megfogalmazódik. Ez pedig a szembenállás, a centrumból áramló tudással szembeni burkolt vagy nyílt szembehelyezkedés.

A Székelyföld esetében ez a második mozzanat igen fontos. A képzési szerkezetekkel, intézményekkel, a képzést végző személyekkel való viszony ambivalens jellege a történeti anyagban, az 1989 előtti évek gyakorlatában s napjainkban egyaránt kimutatható. Az ambivalens viszony tartalma abban áll, hogy a képzési szerkezetet, intézményt, személyt elfogadják mint szükséges eszközt: megtanít alapvető dolgokra, diplomát ad stb. De nem fogadják el magát a képzési-tanulási modellt. Ebben a régióban a képzési-tanulási gyakorlat korábban sem vált és ma sem válik a családi életvezetésben domináns elemmé. Külső, kényszerjellegű, pótlólagos cselekvés maradt, amelyet el kell végezni, de csak ott és annyit, amennyire feltétlenül szükség van, s időtartamban is csak addig, ameddig feltétlenül ilyen-mivel kell foglalkozni.

Ez a távolságtartó magatartás nem csak a képzési célú cselekvésekkel szemben alakult ki, hanem az intézményekkel, illetve a képzést megtestesítő-képviselő személyekkel, helyekkel, eszközrendszerekkel szemben is. Ennek az ambivalens magatartásnak a történeti gyökereit feltétlenül érdemes lenne feltárni, mint ahogy mai életben maradásának feltételeit is. Hiszen olyan domináns magatartás ez, amelynek erejével a mai funkcionális analfabetizmust csökkenteni kívánó programoknak is számolniuk kell. Ez a magatartás a helyi közösségek szintjén nehéz helyzetbe hozhatja a helyi önkormányzatok kezelésébe adott iskolákat (amikor sor kerül ilyesmire); elvárja, hogy a helyi kulturális és információ-forgalmazó intézményeket valamilyen távoli centrum tartsa életben; akadályozza a permanens képzés formáinak meghonosítását stb.

2.

A funkcionális analfabetizmus természetes módon jár együtt azzal a meggyőződéssel, hogy a fölkínált új tudásra, jártasságra igazából nincs is szükség. Ez a magabiztosság táplálkozhat tapasztalathiány-

ból is (még nem álltak össze azok az új helyzetek, amelyek az új tudást, képességet igényelték volna), de táplálkozhat korábbi negatív tapasztalatokból is. Nevezetesen abból, hogy a fölkínált és megszerzett tudás nem bizonyult hasznosíthatónak. Az 1989 előtti évtizedek oktatási-képzési gyakorlata bőven kínált e régió lakosságának nem hasznosítható tudást és eszközkészleteket. Ez az ideologikus elemekkel megterhelt, a gyakorlati életvezetésben nem hasznosítható, de ugyanakkor szinte mindenkire formálisan rákényszerített „szocialista műveltség” gyanússá tett minden képzési-oktatási formát és kísérletet, minden, a falu világától idegen személyt, minden intézményt és a társadalmi nyilvánosság minden fontos helyét, amelyek az ideologikus tartalmú képzésnek teret adtak, különösen a médiákat.

Persze, a korábbi rossz tapasztalatot elvben ma fölválthatná a jó tapasztalat, az ideologikus képzést fölválthatná a pragmatikus, a helyi igényekre szabott képzés. Azonban a váltás korántsem látszik ilyen könnyűnek. Az ok pedig abban keresendő, hogy a korábbi kényszerű képzési gyakorlatban való részvétel sajátos „túlélési technikákat” alakított ki, amelyek - sikeresnek bizonyulván - ma is léteznek és működnek, ha valamilyen képzési formában való részvétel kerül terítékre. A sikeres védekezést a szocialista hatalomnak az az általános törekvése tette lehetővé, hogy minden szinten - így a képzési-oktatási tevékenységekben is - a tömeget, a nagy létszámot, a testi jelenlétet tartotta fontosnak. A disszimulációnak ez a formája olyan „átjárási technikák” kialakulását támogatta (ezzel kapcsolatban Bodó Julianna végzett Intézetünkben konkrét vizsgálatokat), amelyek könnyedén tették lehetővé a hivatalosnak tekintett helyzethez való formális igazodást, illetve az abból való kilépést. A formalizált részvételnek ez a bejáratott formája egyébként már a középiskolai osztályokban kialakult, nem csupán a felnőttképzés propagandisztikus formáiban. Ez már nem szembehelyezkedés (amit az előző pontban említettünk), hanem sokkal burkoltabb és „eredményesebb” eltávolítási magatartás. Olyan eljárás, amely a szó szoros értelmében véve falat épít a tudást megjelenítő szerkezet és a megcélzott lokális világ közé. A képzés formája, tartalma, intézményi kerete megváltoztatha-

tó, a munka azonban csak akkor lesz sikeres, ha az említett „fal” létezését is figyelembe vettük. Ma is kimutathatóan létezik, sőt, azt lehet mondani, hogy az elmúlt években a kisebbségi társadalom ideologikus közéleté, amely szintén a testi jelenlétre koncentrált (tüntetésekre, szavazásokra való felhívások stb.), a falat inkább megerősítette, mintsem bomlasztotta.

3.

Mint minden rurális régiónak, a Székelyföldnek is van lokális és mikroregionális léptékekben olyan sajátjának tudott-érzett világa, amelynek határain belül a funkcionális analfabetizmus fogalma már nem releváns. Ennek a kvázi-tradicionális lokális életvilágnak a megmaradása többek között annak köszönhető, hogy a Székelyföld ún. tudományos szocialista átalakítása későn kezdődött el, s mintegy tízéves lendület után meg is torpant. E régió emberének a nyolcvanas években már lehetősége nyílt arra, hogy a kikényszerített urbanizációs és iparosítási folyamatok közepette a paraszti életvezetés sok elemének visszaadja a korábbi autoritást és szimbolikus súlyt. (Ezzel a jelenséggel külön kutatási program keretében foglalkoztunk, stabilizációs stratégiák kialakítása címen.)

1989 után a korábbi tradicionális paraszti életvezetés látványos restaurációja indult be. Ez azonban csak átmeneti, felszíni jelenség. Számptalan jel mutat arra, hogy ebben a régióban ezúttal megindul és ténylegesen lefut az az életformaváltási folyamat, amely korábban többször megkezdődött és félbeszakadt, s amely a lokális falusi közösségek bomlását a szó szoros értelmében véve véghezviszi. Erre itt most nem térhetünk ki részletesebben, csupán témánk szempontjából hangsúlyozzuk. E folyamatban ugyanis az életvezetések várhatóan oly mértékben individualizálódnak, hogy fokozatosan leépül, majd megszűnik a lokális közösség védő-óvó burokszerepe, s a korábban is létező, de a közösségi életvezetés által eltakart funkcionális analfabetizmus most már az egyéni, a családi életvezetés síkján válik nem csupán láthatóvá, hanem igen súlyos gonddá is.

4.

A funkcionális analfabetizmus számára hosszabb távon is táptalajt jelent a régió ún. szegénysége. A szegénység több alkotóelemből áll. Mindenekelőtt szegény ez a régió abban az értelemben, hogy az új információokhoz, új kínálatokhoz való hozzájutás eszközeit nem áll módjában kellő mennyiségben megszerezni. Egyelőre természetesen nem is törekszik erre igazán, de amikor a lakosság egyik-másik rétege erre törekedni fog, akkor föllép az eszközhány. Ez anyagi értelemben vett szegénység, de ugyanakkor annak a mentalitásnak a függvénye is, amely általában nem tartja jó befektetésnek az ismeretekhez és információkhoz való hozzáférést.

Szegény ez a régió abban az értelemben is, hogy a közeljövőben inkább tartalékrégió lesz vagy átjáróház, mintsem célterület. A globális folyamatok természetesen eljutnak ide is, de egyik centrumtól sem kap olyan fejlesztési csomagot, amely a régió érdekeit, lehetőségeit, potencialitásait figyelembe veszi. Inkább kihasználni akarják majd, mintsem fejleszteni.

Végül pedig szegény ez a régió abban a tekintetben is, hogy nem rendelkezik saját információtermelő kapacitással, nincsenek olyan belső erőforrásai, amelyek a funkcionális analfabetizmus csökkentésére irányulnának. Ez a kijelentés a szellemi tartalmakra épp úgy érvényes, mint az intézményi vagy személyi tartalékokra.

A felsorolt mozzanatok természetesen továbbiakkal is kiegészíthetők. Jelen pillanatban azonban az egyes részterületek alaposabb elemzése lenne a célszerű. Reméljük, hogy intézetünk keretében a közeljövőben módot és alkalmat találunk a témával való alaposabb foglalkozásra.